

dat kader werkelijk zo'n belangrijke rol hadden als hij beweert, staat te bezien. Zijn eigen onderzoek lijkt aan te geven dat handelshuizen uit Antwerpen in het begin van de jaren 1560 mogelijkwijs een zekere, maar al met al bescheiden inbreng hadden. Hun scheepvaart en handel richtten zich toen onder meer op het Oostzeegebied tussen Riga en Reval ten westen van de economisch achterlijke stadstaat Novgorod in verval. Dit gebied was zojuist veroverd door de stadstaat in opkomst Moscovië, — kern in wording van het Rusland van latere tijden. Moskou zelf fungeerde op verre afstand binnen deze onvolkomen staat als beperkt regionaal economisch centrum. Waar het in het Oosten van de Oostzee tijdens de tweede helft van de zestiende eeuw om draaide, waren de nieuwe concurrentieverhoudingen binnen de aanvankelijk door de Hanze beheerste Baltische handel. Polen, Zweden, Moscovieten en Nederlanders drongen er toen als buitenstaanders in door. Maar een kwarteeuw later — omstreeks 1580 — was het ten gunste van Polen en Zweden al weer afgelopen met het Russische Oostzeedomein. Polen en Zweden hadden de Russen verdreven. De handel met het achterlijke, onderontwikkelde achterland stelde intussen niet veel voor — evenmin als die met de primitieve economie van Novgorod. Het vereist dan ook de nodige verbeeldingskracht om de Nederlandse handel en vrachtvaart in dit Oostzeegebied tot de handel op Rusland te rekenen. In het geding was de uitbreiding van de traditionele Oostzeehandel van Nederlanders naar Narva en omstreken. Wijnroks zelf spreekt dan ook terecht vaak van een moeizame en gevaarlijke Oostzeevaart. Nieuw is toch vooral dat het hem in dat verband is gelukt de aandacht te vestigen op de actieve inbreng daarbij van Zuidelijke Nederlanders, in het bijzonder via Antwerpen.

Al het water van de Oostzee wast niet weg dat het Engelsen waren geweest die zich wat later, omstreeks 1580, als eerste westerlingen via de Witte Zee en Archangel met succes toegang verschaften tot de eigenlijke Russische markt. Volgens Wijnroks waren het 'oude' handelsnetwerken uit Antwerpen, alles bijeen een dertiental, die er onmiddellijk van profiteerden. Als hun min of meer rechtstreekse opvolgers fungeerde sedert de val van Antwerpen in 1585 een verscheidenheid van Amsterdamse handelsnetwerken van ten dele Zuid-Nederlandse, ten dele autochtone en ten dele kosmopolitische samenstelling. De veranderingen voltrokken zich binnen Wijnroks' microniveau niet abrupt maar stapsgewijs. De economische organisatie, sociale normen en waarden, maatschappelijk gedrag, mentaliteit en aspiraties maakten tegelijkertijd binnen ditzelfde niveau allerlei meer of minder ingrijpende veranderingen door. De algehele ontwikkeling was er op die manier een van continuïteit zowel als discontinuïteit. Wijnroks maakt dat met een ware stortvloed van verzamelde details méér dan aannemelijk. Trendbreuken, scherpe cesuren en dergelijke waren aan deze ontwikkelingsgeschiedenis vreemd. Is het ooit in de geschiedenis vaak anders gegaan? Maar over de drijvende kracht(en) of 'oorzaken' van de historische ontwikkeling in kwestie heeft Wijnroks niet zo heel veel te zeggen. Zijn grote verdienste is dat hij veel beschrijft. Zijn analytische tekortkoming is dat hij beschrijving verwart met verklaring.

P. W. Klein

A. P. van Vliet, *Vissers in oorlogstijd. De Zeeuwse zeevisserij in de jaren 1568-1648* (Werken uitgegeven door het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen XIV; Middelburg: Koninklijk Zeeuwsch genootschap der wetenschappen, 2003, 224 blz., €24,50, ISBN 90 70534 39 8).

Met dit boek begeeft Van Vliet zich op vertrouwd terrein: visserij en kaapvaart, maar dan nu

voor Zeeland. In 1994 promoveerde hij op *Vissers en kapers. De zeevisserij vanuit het Maasmondgebied en de Duinkerker kapers, ca. 1580-1648*. Hij hoopt er een trilogie van te maken door ook nog een boek over de visserij van het Noorderkwartier te schrijven.

Wat het uitgangspunt van *Vissers in oorlogstijd* precies is, blijft onduidelijk. Aan de ene kant wil de auteur het belang van de Zeeuwse zeevisserij aantonen, aan de andere kant vindt hij juist dat deze grote schade heeft geleden door het geweld op zee. Ik kom hier nog op terug. In ieder geval volgt het boek in hoofdlijnen de opzet van *Vissers en kapers* en het is opgedeeld in vier hoofdstukken: Zeeland bij het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog, de Zeeuwse zeevisserij, 1568-1648, Zeeuwse vissers in oorlogstijd, 1568-1648 en de gevolgen van de oorlogssituatie voor de Zeeuwse visserij.

Het eerste hoofdstuk schetst een algemeen overzicht van Zeeland aan de vooravond van de Opstand. Op grond van de gebruikelijke literatuur passeren onderwerpen als geografische omstandigheden, bevolking, bestuur en bedrijvigheid, onderverdeeld in landbouw, visserij, handel en scheepvaart en nijverheid, de revue. In 1562 waren er ruim vijfhonderd Zeeuwse vissersschepen actief. Vis was toen één van de pijlers van de Zeeuwse exporthandel.

Het *pièce de résistance* is het hoofdstuk over de Zeeuwse zeevisserij. De zeevisserij is onder te verdelen in de grote visserij op haring met buizen, de kleine visserij op vis, die gezouten werd, vooral kabeljauw, met hoekers en de vangst van verse vis met pinken. Aan het begin van de Opstand werd de vissersvloot gedecimeerd, hierna volgde langzaam een herstel, waarna in de loop van de zeventiende eeuw de vloot weer in omvang afnam; gemiddeld lag het aantal rond de tweehonderd schepen, waarop zo'n tweeduizend vissers voeren. (39-41, 46) Vanwege het afnemende belang van de visserij was er vanaf 1578 geen Zeeuwse vertegenwoordiging meer in het College van de Grote Visserij, terwijl alleen de plaatsen Zierikzee en Veere een vissersgilde hadden. Hoe belangrijk de zeevisserij voor Zeeland is geweest, blijft onduidelijk. Zo worden de visserij en de export van vis niet geplaatst in de context van de sterk expanderende langeafstandshandel van na 1590. Van Vliet komt tot de slotsom dat de Zeeuwse zeevisserij het vooral moeilijk heeft gehad. (89)

De Zeeuwse vissersvloot had in oorlogstijd te maken met diverse gevaren, zoals oorlog, zeeroof en kaapvaart. Van de ongeveer tweehonderd Zeeuwse vissersschepen gingen er jaarlijks gemiddeld niet meer dan tien verloren, dit is vijf procent. (103-109, 133) Van Vliet vindt dit veel, maar dit percentage is bijvoorbeeld van dezelfde orde van grootte als bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie. In het tweede gedeelte van het hoofdstuk komen de beschermingsmaatregelen aan bod, zoals het konvooieren van de vissersschepen door oorlogsschepen, het afsluiten van de Vlaamse havens, het uitrusten van kruiseskaders om jacht te maken op de kapers en zeeroovers en het bewapenen van de vissersschepen. In het vierde en laatste hoofdstuk wordt geschetst welke gevolgen de oorlog voor de Zeeuwse visserij heeft gehad. De conclusie is dat tegen het geweld op zee geen kruit was gewassen.

Mijn bezwaar tegen dit boek is, dat het inconsistent is. Aan de ene kant lezen we: 'De visserij is in Zeeland lange tijd een van de belangrijkste bedrijfstakken geweest ... Voor de Zeeuwse economie bleven visserij en uitvoer van haring en vis in de zestiende eeuw en zeventiende eeuw en zelfs lange tijd daarna een economische factor van betekenis.' (13) 'Tot ver in de zeventiende eeuw was de zeevisserij in Zeeland nog altijd van grote economische betekenis' (39), 'Net als bij de haring liep de aanvoer van gezouten en verse vis na 1572 sterk terug. Het echte herstel trad pas op na afloop van de Tachtigjarige Oorlog.' (75) Aan de andere kant blijkt: 'Uit andere bron weten we dat de Zeeuwse zeevisserij na 1600 stagneerde en haar aandeel nog verder zakte' (46), 'De Zeeuwse zeevisserij werd door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog sterk benadeeld' (89), 'De langdurige oorlogssituatie had een grote, negatieve invloed op de

Zeeuwse economie en op de zeevisserij in het bijzonder ... De Tachtigjarige Oorlog bracht uiteindelijk de doodsteek toe aan de eens zo bloeiende zeevisserij.' (158)

De tegenstrijdigheden komen doordat de auteur aan de ene kant het belang en de relevantie van de Zeeuwse zeevisserij wil aantonen, maar aan de andere kant ook de grote betekenis van het gevaar op zee en de Duinkerker kapers in het bijzonder wil benadrukken. Vind ik het boek daarom minder geslaagd? Nee. De waarde ervan schuilt in de grote hoeveelheid bronnen die zijn aangeboord en die door archivaris Van Vliet over de Zeeuwse zeevisserij zijn ontsloten. Met de analyse, de interpretatie en de betekenis ervan verschil ik echter met hem van mening.

Victor Enthoven

R. Sluijter, *'Tot circaet, vermeerderinge en de heerlijkmaeckinge der universiteyt'. Bestuur, instelling, personeel en financiën van de Leidse universiteit, 1575-1812* (Dissertatie Leiden 2004; Hilversum: Verloren, 2004, 343 blz., ISBN 90 6550 754 X).

'Tot circaet, vermeerderinge en de heerlijkmaeckinge der universiteyt' legt aspecten van de vroegmoderne universitaire geschiedenis bloot die tot nu toe — in feite in heel Europa — onderbelicht zijn gebleven. De Leidse universiteit, in 1575 op initiatief van Willem van Oranje gesticht, is niet de oudste universiteit van Europa, maar had in Noord-Europa wel een duidelijke voortrekkersrol. Om die reden is die universiteit al vaker onderwerp van studie geweest. In die eerdere studies werd vooral het onderwijs en onderzoek van de Leidse instelling onderzocht. In het kader van het 475-jarig bestaan van de universiteit werd in 1995 een project gestart dat tot doel had de geschiedenis van de instelling integraler te beschrijven. Sluijters promotietraject maakt onderdeel uit van die poging. Zijn onderzoek naar de materiële en financiële kanten werd binnen het project aangevuld met twee andere promotie-onderzoeken naar de Leidse studentenpopulatie en het onderwijs in de *artefaculteit*, en generaliserende studies waarin de geschiedenis van de Leidse instelling overkoepelend wordt beschreven. Van die integrale geschiedenis zijn inmiddels twee delen verschenen (W. Otterspeer, *Groepsportret met dame, I, Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit, 1575-1672*) (Amsterdam, 2000) en van dezelfde auteur *Groepsportret met dame, II, De vestiging van de macht. De Leidse universiteit, 1673-1775* (Amsterdam, 2002)).

Sluijter kon de organisatorische kant van de Leidse universiteit onderzoeken omdat het archief van het college van curatoren en burgemeesters — die samen de ruggengraat vormden van het bestuur van de instelling — zeer goed bewaard zijn gebleven. Daar komt bij dat de administratie in Leiden, anders dan in andere Europese universiteiten, in handen was van dat ene college. Alle gegevens over gebouwenbeheer, aanstellingen en benoemingen, salariëring en personeelsbeleid zijn zo in één bron terug te vinden. Een selectie van de resoluties van het college is in het verleden al eens uitgebracht door P. C. Molhuysen, maar Sluijter heeft de resoluties opnieuw doorlopen omdat Molhuysen gegevens over financiën en personeel minder relevant achtte. Zo kon Sluijter dus werken met zeer volledig en betrouwbaar bronnenmateriaal, hoewel hij ook een slag om de arm moet houden. De resoluties van het college geven de eindconclusies van de beraadslagingen tussen curatoren en burgemeesters weer. Inzicht in de manier waarop die conclusies tot stand zijn gekomen, geven ze niet. Eventuele problemen en oorzaken daarvan kunnen dus niet in de notulen zelf teruggevonden worden, maar laten zich blijkens Sluijters onderzoek wel reconstrueren uit afwijkingen in de gevolgde procedures en uitblijvende acties naar aanleiding van resoluties.